

Universiteit, multiversiteit of innoversiteit?

Citation for published version (APA):

Mols, G. P. M. F. (2004). *Universiteit, multiversiteit of innoversiteit? Rede aantredend rector magnificus prof. mr. G.P.M.F. Mols ter gelegenheid van de 28e Dies Natalis*. (1 ed.) Universiteit Maastricht.

Document status and date:

Published: 01/01/2004

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Universiteit, multiversiteit of innoversiteit?

De universiteit is geen rustig bezit meer. Internationalisering, europeanisering, innovatie en verdergaande vercommercialisering zijn ontwikkelingen die het beeld van de universiteit als ivoren toren definitief doen verdwijnen. De universiteit staat midden in een samenleving die mede tengevolge van de technologische revolutie met name wordt gedragen door een kenniseconomie waaraan de universiteit geacht wordt een wezenlijke bijdrage te leveren. Vermaatschappelijking van de universiteit en vercommercialisering gaan hand in hand met het betreden door diezelfde universiteit van een markt waarop de concurrentie als een kwaliteitsimpuls wordt gezien. Studenten, personeel en researchcontracten moeten worden bevochten ten opzichte van andere instellingen van wetenschappelijk onderzoek en onderwijs. Op die markt manifesteert de universiteit zich als een bedrijf met glossy folders en even zovele gelikte presentaties om het beste in huis te halen en te houden. Het is ook in ons land geen grote stap meer naar het doen sponsoren van gebouwen en leerstoelen, waarbij telkens de vraag naar de tegenprestatie zich aandient. De met name Amerikaanse universitaire omgeving laat zien dat te grote vrees voor verwording van academische normen en waarden niet terecht is al blijft waakzaamheid steeds geboden. Hoe aardig zou het niet zijn met het oog op het vergroten van de middelen wanneer het gebouw aan de Bouillonstraat zou worden gesubsidieerd door Knorrsoepen? En wanneer Iglo een bijdrage zou leveren aan de wetenschapsbeoefening zou het bestuursgebouw op de berg voortaan als IJsberg door het leven kunnen gaan.

De universitaire bedrijfsmatige attitude wordt ook bevorderd door het inspelen op het mensbeeld van de moderne jeugd, aan wie het leven zich vooral in soundbytes manifesteert. Een jeugd die in onze overdadige consumentenmaatschappij de paradox van de non-communicatie via het mobiele telefoonverkeer nog niet heeft ontdekt. Communicatie met de directe omgeving wordt niet zelden en langdurig onderbroken door draadloos contact met derden. Een jeugd bovendien die geacht wordt haar weg te vinden in onze multiculturele samenleving, een samenleving die geconfronteerd wordt met complexe maatschappelijke problemen, niet alleen nationaal maar vooral ook mondiaal. We hoeven maar te denken aan het wereldvoedselprobleem, de besmetting met het HIV virus en aids, aan de kinderarbeid en de dakloosheid.

In deze context dringt de vraag zich op naar de taak en positie van de universiteit als oorspronkelijke bron van kennis door middel van wetenschappelijk onderzoek en onderwijs, en meer in het bijzonder de vraag welke gevolgen de maatschappelijke ontwikkelingen hebben voor de vorm en inhoud van de academie.

Dames en heren,

De positionering van de universiteit is eind jaren tachtig van de vorige eeuw nog eens uitdrukkelijk geëxpliciteerd door de rectores van Europese universiteiten in de verklaring van Bologna.¹ In die Magna Charta van Europese Universiteiten staat onder meer het volgende:

*Aan het einde van het millennium hangt de toekomst van de mensheid voor een groot deel af van de culturele, wetenschappelijke en technische ontwikkeling die tot stand komt in de centra van cultuur, kennis en onderzoek die de ware universiteiten zijn geworden. De taak van de universiteit om kennis te verbreiden onder de nieuwe generaties houdt tegenwoordig ook in dat zij zich tevens richten op de maatschappij als geheel, waarvan de culturele, sociale en economische toekomst een bijzondere en aanzienlijke verplichting vergt op het gebied van de permanente educatie. Universiteiten dienen te zorgen voor een zodanige vorming en opleiding van de toekomstige generaties dat zij kunnen bijdragen aan het respect voor de grote harmonie van de natuurlijke omgeving en van leven.*²

Met deze taakstelling lijken de rectoren van destijds zich een aanzienlijke klus op de hals te hebben gehaald, maar dat valt bij nader inzien reuze mee. De universiteiten, met name de ware universiteiten, zijn van oudsher bezig om nieuwe generaties op te leiden, om kennis te verspreiden door middel van onderwijs en publicaties, en universiteiten zijn al geruime tijd op de samenleving georiënteerd met een veelheid aan disciplines rond een verscheidenheid aan maatschappelijke thema's. De multiversiteit is dus op zich geen nieuw verschijnsel.³ Maar de oriëntatie op de samenleving verschilt naar

¹ Het betreft de Magna Charta Universitatum, ondertekend in Bologna op 18 september 1988. Mede naar aanleiding van de ondertekening van deze Magna Charta is een toezichhoudend orgaan opgericht de Observatory of the Magna Charta. Nadere informatie daarover is te vinden op de site www.magna-charta.org. Zie voor een soortgelijke verklaring de Dar es Salaam Declaration on Academic Freedom and Social Responsibility of Academics, 1990, <http://www1.umn.edu/humanrts/africa/DARDOK.htm>

² De wetgever van de Duitse deelstaat Mecklenburg-Vorpommern heeft getracht om de academische vrijheid in die deelstaat te beperken door uitdrukkelijk te bepalen dat wetenschappers bij het verrichten van onderzoek en het geven van onderwijs gebonden waren aan hun verantwoordelijkheid voor de mens, de samenleving en de natuur en aan het publieke karakter van hun activiteiten. Nog voordat het voorstel de status van wet kreeg, werd het ingetrokken onder meer onder druk van een procedure door enkele hooggeleerden aangespannen bij het Constitutionele Hof van Mecklenburg-Vorpommern. Zie hierover Observatory for Fundamental University Values and Rights: Case Studies, Academic Freedom and University Institutional Responsibility in Mecklenburg- Vorpommern, Bononia University Press, Bologna 2003.

³ Zie over dit begrip onder meer Derek Bok: Beyond the Ivory Tower, social Responsibilities of the Modern University, Harvard University Press, Cambridge 1982, pag. 61 e.v. Men leze ook de voordracht van prof. Dr. R. de Wilde: Hoeveel toekomst heeft de universiteit? Te raadplegen op www.unimaas.nl/publicatie/2003/pub2/lezing-rein-de-wilde.htm

tijd en plaats en wordt mede bepaald door ontwikkelingen binnen de samenleving waar de universiteit een wezenlijk onderdeel van uitmaakt.

In het huidige tijdsgewricht lijkt het met name te gaan om de bijdrage van de universiteit aan de kenniseconomie en aan innovatie. Die bijdrage kan slechts op waarde worden geschat wanneer zij wordt geplaatst in het teken van europeanisering, internationalisering en globalisering, gezien vanuit het perspectief van de academische traditie. Het zijn even zovele grote woorden die zonder nadere invulling weinig inspiratie bieden voor de ontwikkeling van de universiteit.

Van oudsher heeft de universiteit tot taak het produceren van kennis en het verspreiden ervan door middel van publicaties en onderwijs.⁴ Op die wijze draagt de universiteit wezenlijk bij aan de kenniseconomie en aan de ontwikkeling van de samenleving. Het produceren van kennis en het ter beschikking stellen daarvan aan de samenleving en in feite aan eenieder die deze kennis kan gebruiken, is een bijdrage aan vernieuwing waar de samenleving voortdurend behoefte aan heeft.

Maar wanneer tegenwoordig over innovatie wordt gesproken, dan wordt dat begrip nogal gemakkelijk vereenzelvigd met het produceren van kennis en vaardigheden ten behoeve van de nationale economische vooruitgang.⁵ Daar hoort dan bij een glijdende schaal voor de overgang van wetenschapper naar ondernemer.⁶ Deze benadering toegespitst op de universitaire taken, impliceert een ernstige versmalling van de universitaire taakstelling, namelijk een vernauwde oriëntatie van de universitaire taken op het onmiddellijk nut voor het bedrijfsleven. In een context van europeanisering, internationalisering en globalisering gaat de innovatie voor de universiteit aanmerkelijk verder. Innovatie moet dan gezien worden in het licht van de behoefte van de zich ontwikkelende samenleving, maar ook tegen de achtergrond van de primaire universitaire taken, onderwijs en onderzoek, en de relatief autonome positie van de universiteit.

De maatschappelijke behoefte heeft vooral betrekking op personen die in staat zijn huidige en toekomstige complexe maatschappelijke problemen te detecteren, te analyseren en op te lossen. Dat vereist een heroriëntatie op vorm en inhoud van het universitair onderwijs en onderzoek. Disciplinair onderwijs

⁴ Er wordt ook wel gezegd dat de universiteit en haar medewerkers voortdurend op zoek zijn naar de waarheid en dat hun voornaamste taak is het dienen van de waarheid. Maar die benadering is moeilijk toepasbaar op alle disciplines. Zie daarover onder meer A.J.F.Kobben: De weerbarstige waarheid, Opstellen over wetenschap, Prometheus Amsterdam 1991.

⁵ Men leze er de innovatiebrief "In actie voor innovatie" op na. De brief is een uitgave van het Ministerie van Economische Zaken en in oktober 2003 aangeboden aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten – Generaal.

⁶ Aldus een bijdrage in Biopartner onder de titel: Innovatiedebatten bieden nieuwe perspectieven, oktober 2003, pag.1.

en onderzoek zijn niet meer toereikend om huidige en toekomstige vraagstukken op te lossen. Maatschappelijke problemen, of ze nu nationaal, internationaal, europees of mondiaal zijn, vragen om een interdisciplinaire benadering en derhalve om wetenschappers die geleerd hebben interdisciplinair te denken en te handelen. Het University College Maastricht en de interdisciplinaire werkgroep rechtspsychologie zijn Maastrichtse voorbeelden van deze ontwikkeling die krachtig gestimuleerd dient te worden.

Een verdergaande heroriëntatie vanuit Europees of internationaal perspectief vraagt om een nadere omschrijving van die voor de ontwikkeling van de universiteit belangrijke begrippen. Internationalisering is meer dan het spreken van een vreemde taal, meer dan het werven van buitenlandse studenten. Europa is meer dan Brussel en landbouwsubsidie.⁶ Het gaat om de erkenning van culturele verschillen, om het leren van andere wijzen van zien en het respecteren van andere normen en waarden. Bij het opleiden van nieuwe generaties zoals bedoeld in de Magna Charta zal met name ook door de universiteiten hieraan meer dan thans het geval is aandacht moeten worden besteed. Dat moet leiden tot een toename van het aantal buitenlandse studenten, en tot een vermenging van nationaliteiten binnen de academie van zowel studenten als stafmedewerkers. Het zou universiteiten voorts sieren wanneer zij een deel van haar middelen om niet ter beschikking stelt van ontwikkelingslanden opdat ook ten aanzien van de daar bestaande problemen enig gevoel voor medeverantwoordelijkheid wordt gecreëerd bij studenten en staf. Aldus kan de universiteit daadwerkelijk een bijdrage leveren aan de vorming en opleiding van de toekomstige generaties opdat zij kunnen bijdragen aan zoals de Bologna-verklaring het omschrijft het respect voor de grote harmonie van de natuurlijke omgeving en van leven.

Dames en heren,

Een van de voorrechten van de academie is de zogeheten academische vrijheid.⁷ Over dat begrip bestaat veel misverstand hetgeen mogelijk mede wordt veroorzaakt door het feit dat de academische vrijheid vaak als een recht wordt gezien dat absoluut toekomt aan de academicus. In het uiterste geval zou de academische vrijheid ertoe leiden dat wetenschappers binnen de academie volledige vrijheid hebben om zich in onderzoek en onderwijs bezig te houden met datgene wat men zelf wil. Daarmee wordt geappelleerd aan een vervolgen

⁶ Zie hierover de cultuurfilosoof George Steiner in zijn 10^e Nexuslezing te Tilburg op 30 november 2003 onder de titel: The Idea of Europe.

⁷ Men leze over de academische vrijheid onder meer Richard Hofstadter: Academic Freedom in the Age of the College, Columbia University Press 1955. Voorts Edward Shils: The Academic ethic, University of Chicago Press 1983 en Derek Bok, a.w. pag. 17 e.v. Zie ook de Proceedings of the Launch for the Magna Charta Observatory 21-22 september 2001, Autonomy and Responsibility, Bononia University Press 2002.

status van de academie als van de samenleving geïsoleerde vrijplaats voor wetenschappers.⁸ De academische vrijheid wordt ontleend aan de samenleving en stelt de universiteit in staat om naar eigen inzicht het onderzoeks- en onderwijsprogramma in te richten, en de individuele wetenschapper om op basis van wetenschappelijk verantwoord onderzoek in alle vrijheid zijn conclusies te trekken en deze aan derden mee te delen. De academische vrijheid scheidt ook verplichtingen. Ik noem er twee.

De eerste verplichting geldt voor de universiteit als zodanig. De universiteit dient te waken over haar relatieve zelfstandigheid. Dat betekent een zekere distantie van de maatschappij waar de universiteit deel van uitmaakt opdat de wetenschapsbeoefening niet primair wordt bepaald door datgene wat de samenleving of derden belieft. Die distantie is ook noodzakelijk om een kritische attitude te kunnen behouden ten opzichte van de samenleving en derden. Een dergelijke attitude is voorwaarde om een positieve bijdrage aan de ontwikkeling van de samenleving te kunnen leveren. Immers een kritiekloze wetenschapsbeoefening neigt bij voortdurende naar een bevestiging van de status quo of staat tenminste eraan in de weg dat vernieuwingen worden bedacht en doorgevoerd.

Voor de individuele onderzoeker scheidt de academische vrijheid de verplichting om zelfstandig en onafhankelijk, en volgens wetenschappelijk aanvaarde normen onderzoek te doen en de resultaten daarvan aan derden beschikbaar te stellen.

In een tijd van toenemende vercommercialisering in het bijzonder langs de lijn van de verwachte bijdrage van de universiteit aan de economische vooruitgang, zal vaker een situatie ontstaan waarin verstremming van universiteit en bedrijfsleven plaatsvindt. Daar is vanuit de maatschappelijke taak van de universiteit niets op tegen mits door de wetenschapper en de universiteit de traditionele academische normen en waarden in acht worden genomen. De academische vrijheid biedt mogelijkheden tot een hoge mate van creativiteit en daarmee tot grensverleggend onderzoek maar zij dwingt ook tot onafhankelijkheid, integriteit en kwaliteit. Die waarden moeten garant staan voor wetenschappelijk onderzoek en onderwijs zoals dat wordt geëxerciseerd binnen wat de Magna Charta noemt de ware universiteiten. Onder het handhaven van deze normen versta ik ook het voorkomen van de schijn van afhankelijkheid of van belangenverstremming. Net als de rechterlijke macht niet de schijn van vooringenomenheid tegen zich mag hebben, zo dient de wetenschapper elke schijn van afhankelijkheid of persoonlijk belang bij

⁸ Zie voor een recent onderzoek naar de beleving van het recht op academische vrijheid in relatie tot de universitaire bestuursstructuur Harry F. de Boer: Institutionele verandering en professionele autonomie, dissertatie Universiteit Twente 2003, Enschede 2003. Mij sprak stelling 5 behorende bij het proefschrift wel aan: Dat academische vrijheid als vanzelfsprekend zou moeten worden vertaald in academisch zelfbestuur is een hardnekkige mythe en een historisch gegroeid misverstand.

uitkomsten van onderzoek te vermijden. Daartoe kan bijdragen een grotere mate van transparantie die temeer noodzakelijk is naarmate naar mag worden aangenomen, wetenschappers vaker onderzoek doen ten behoeve van het bedrijfsleven, en universiteiten in toenemende mate afhankelijk worden van externe private financiering.⁹

In een tijd waarin de samenleving dieper in de universiteit doordringt, is het zaak voor hooggeleerden om een zekere distantie in acht te nemen opdat de academische tradities in ere blijven. Noem het dignitas of noblesse. Wetenschappelijk onderzoek met het oog op morgen is meer dan die ene vinding ten behoeve van het vervaardigen van een nieuw product of het opstarten van een nieuwe productiewijze. Het is vooral ook een investering voor de lange termijn. Veel onderzoek zou de toets aan economisch profijt niet kunnen doorstaan maar dat mag voor de universiteit geen reden zijn daar minder aandacht aan te besteden. Naarmate het belang van het economisch profijt groeit dient het besef toe te nemen dat kennis niet alleen de economische vooruitgang dient. Kennis dient in het algemeen de vooruitgang van de mensheid. Universiteiten zijn daarbij belangrijke instellingen die ervoor dienen te zorgen dat een breed scala van wetenschapsterreinen aan die vooruitgang kan bijdragen. Een sterke orientatie op economisch profijt kan zonder flankerend beleid leiden tot een tweedeling binnen de universitaire gemeenschap. Er ontstaan in geldelijk opzicht rijke en arme wetenschapsgebieden. Maar volgens goed academisch gebruik kunnen de voor het bedrijfsleven op korte termijn aantrekkelijke partners niet zonder bijvoorbeeld de geestes- of cultuurwetenschappen, die op hun beurt en zeker ook complementair een even wezenlijke bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de nationale, Europese en mondiale samenleving.

Het besef dat de universiteit meer dient dan economische vooruitgang moet in het huidig tijdsgewricht tot uitdrukking komen in de strategie en de prioriteiten van de universiteit.

In die prioritering neemt de innovatie op het terrein van onderwijs een belangrijke plaats in. Niet zozeer omdat het economisch rendement hoog is, maar omdat het verbreiden van kennis en wetenschap een centrale taak van de universiteit is. Met de invoering van de bachelor master en de opkomst van het concept levenslang leren in het kader van de kenniseconomie, is de noodzaak tot heroriëntatie op de onderwijsvorm alleen nog maar toegenomen. De accentuering van de academische vorming, breed en in de masters diep, en de verscheidenheid van onderwijsvragende partijen vragen om een benadering die past bij de verantwoordelijkheid die de universiteit aan de huidige generatie en

⁹ Die transparantie zou onder meer kunnen worden bevorderd door de wetenschappers te verplichten opgave te doen van al hun nevenwerkzaamheden, van alle door hen onderhouden verbanden met het bedrijfsleven en non-profit-organisaties, en vervolgens door deze informatie ook voor het publiek ter beschikking te stellen, bijvoorbeeld op de universitaire website.

aan nieuwe generaties wenst mee te geven. Dat heeft niet alleen betrekking op de inhoud, maar ook op de vorm dankzij welke studenten in een sfeer van openheid en tolerantie, aan de hand van concrete ook maatschappelijk relevante problemen bij voortdurend verworven kennis opnieuw ter discussie kunnen stellen en uiteindelijk vragenderwijs kunnen vermeerderen.

Op het terrein van het onderwijs dienen zich nieuwe mogelijkheden aan. Ik noemde al de innovatie van het onderwijs, en de mogelijkheid van inter- of multidisciplinair onderwijs. Het concept van levenslang leren kan bijdragen aan een verdere positionering van de universiteit ten opzichte van complexe maatschappelijke problemen. Interdisciplinaire masterclasses voor afgestudeerden kunnen niet alleen bijdragen aan het vergroten van kennis en het verspreiden ervan, ze kunnen ook een belangrijke functie hebben in het maatschappelijk debat dat in de academie vaak node wordt gemist.

In het concept van het levenslang leren zullen vanuit het bedrijfsleven en beroepsorganisaties van de universiteit meer eisen worden gesteld aan de inhoud van het onderwijs. De vraag die daarbij rijst is of de universiteit daaraan tegemoet mag komen. Vanuit de maatschappelijke verantwoordelijkheid geredeneerd verdient het aanbeveling dat juist ook de universiteit zich bemoeit met de vorming en opleiding van professionals. Dat is sinds jaar en dag zo bij de klassieke disciplines medicijnen en recht. Juist het academisch element van de vorming, hierin bestaande dat de professional meer is dan een techneut die de regels van de kunst kritiekloos toepast, is de meerwaarde waar de samenleving structureel behoefte aan heeft. Dat geldt zowel voor artsen als voor magistraten en advocaten. Voor deze laatste ontbreekt helaas nog steeds een academische werkplek, vergelijkbaar met de academische ziekenhuizen, al heeft Maastricht er wel een bescheiden begin mee gemaakt in de vorm van de Advocatenpraktijk Universiteit Maastricht.

Wanneer wij de Magna Charta van de universiteit serieus nemen, dan moet de universitaire strategie er tevens op gericht zijn interfacultaire of zo u wilt interdisciplinaire masters te ontwikkelen, zo mogelijk in samenwerking met buitenlandse zusterfaculteiten. Interdisciplinaire masters zijn innovatieve masters en vormen de lange termijn investering voor jonge wetenschappers die nu en straks geconfronteerd worden met problemen die een multidisciplinaire benadering vragen.¹⁰ Dat betekent dat tegelijkertijd herbezinning nodig is op de discipline-gewijze organisatie van de universiteit. De enkele omstandigheid dat modernisering in de vorm van het University College Maastricht of de interdisciplinaire werkgroep rechtspsychologie een status aparte hebben en niet of slechts moeizaam kunnen worden ondergebracht in de traditionele universitaire structuur bewijst als zodanig dat deze structuur niet geschikt is.

¹⁰ Over inter- en multidisciplinariteit o.m. Joe Moran: *Interdisciplinarity*, London 2002.

Sterker nog, naar de ervaring leert is zij bij uitstek geschikt om dit soort ontwikkelingen tegen te gaan.

De academische vrijheid van de individuele onderzoeker bestaat slechts bij de gratie van een universitaire structuur die de academicus faciliteert en niet tegenwerkt. Nog los van de structuur die meer recht doet aan de eisen die aan de moderne universiteit worden gesteld, is het zaak een universitaire cultuur te koesteren die wordt gekenmerkt door een transparante sfeer van cooperatie zowel in onderzoek als onderwijs en maatschappelijke dienstverlening.

Dames en heren,

De positionering van de universiteit in het licht van de kenniseconomie en innovatie leidt tot een vermaatschappelijking of zo u wilt vercommercialisering die gevolgen heeft voor de vorm en inhoud van de universiteit. Naarmate de samenleving dieper in de universiteit doordringt en daardoor de muren die de universiteit vanouds enigszins van de buitenwereld afschermden worden geslecht, is het zaak ons sterker te oriënteren op onze academische waarden en normen.¹⁰ Die leiden ertoe dat de relatief zelfstandige positie van de universiteit moet worden gekoesterd, niet om de idee van de ivoren toren terug te halen, maar juist om als relatief onafhankelijk instituut wezenlijk bij te dragen aan hedendaagse noden van de universitaire omgeving. De academische vrijheid is daarbij geen loos begrip, maar kan juist worden gebruikt als instrument om vernieuwingen door te voeren binnen het concept van objectieve wetenschapsbeoefening en onderwijs waarbij integriteit en kwaliteit leidende begrippen zijn.

Vanuit het perspectief van internationalisering en europeanisering kan een herpositionering van onderwijs en onderzoek, maar vooral ook van de universitaire structuur en cultuur, bijdragen aan de behoefte die de samenleving nu en morgen heeft op het gebied van het vermeerderen en verspreiden van kennis, waarvoor de universiteit bij uitstek geschikt is. Dat vraagt wel om een kritische attitude niet alleen ten opzichte van onze omgeving en de financiële verleidingen die daar liggen, maar vooral ook naar onszelf opdat wij als wetenschappers de dragers van daadwerkelijke vooruitgang van de mensheid blijven. En zo komen we via multiversiteit en innoviteit toch weer terug bij de universiteit, de gemeenschap waarvan het geheel meer is dan de som der delen.

¹⁰ Zie over de modernisering van de universiteit o.a. Werner Z.Hirsch en Luc E.Weber (eds.) *As the Walls of Academia are Tumbling Down*, Economica Londen, 2002.